

WŁADYSŁAW POKRYWKA

Starachowice

HEKSAMETR KLONOWICA
W POEMACIE *VICTORIA DEORUM* (KS. XXXI–XXXV)
A UTWORY HEKSAMETRYCZNE DANTYSZKA I SARBIEWSKIEGO
ANALIZA PORÓWNAWCZA*

Zagadnienia metryczne występujące w poemacie Sebastiana Fabiana Klonowica *Victoria deorum*¹ znajdują odbicie w utworach heksametrycznych innych polskolacińskich poetów. Dla przykładu wybrałem utwory Jana Dantyszka², żyjącego i piszącego przed Klonowicem, oraz Macieja Kazimierza Sarbiewskiego³, który żył i pisał swoje utwory po śmierci Klonowica. Jeśli chodzi o Sarbiewskiego, przeprowadziłem analizę metryczną zachowanego fragmentu *Lechiady*⁴.

Klonowic znał utwory Dantyszka i heksametry obu poetów mają wiele cech wspólnych. Oto przykłady:

- a) Przed *muta cum liquida* obaj poeci, stosownie do potrzeb metrycznych wiersza, traktują samogłoski jako krótkie lub długie, np. Dantyszek: *sācra*, (*De virt.* 329), *sācra* (*De virt.* 351); Klonowic: *pātriam* (XXXII 73), *pātri* (XXXII 182).

* Artykuł jest częścią jednego z rozdziałów pracy doktorskiej autora pt. „*Victoria deorum*” Klonowica – analiza metryczna i edycja dwóch wersji ksiąg XXXI – XXXV (mps – Starachowice 1986 ss. 248). Praca znajduje się w Archiwum Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

¹ *Sebastiani Sulmircensis Acerni Victoria deorum*. Brak miejsca druku i roku wydania. Tekst drukowany i rękopis znajdują się w zbiorach Biblioteki Narodowej. Zob. H. W i ś n i e w s k a. *Renesansowe życie i dzieło Sebastiana Fabiana Klonowicza*. Lublin 1985. Tamże obszerna bibliografia dotycząca życia i twórczości poetyckiej Klonowica.

² Zob. W. P o c i e c h a. *Jan Dantyszek*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 4. Kraków 1938 s. 424-430; S. S k i m i n a. *Twórczość poetycka Jana Dantyszka*. Kraków 1948.

³ Zob. „*Nowy Korbut*”. *Bibliografia literatury polskiej. Piśmiennictwo staropolskie*. T. 3. Warszawa 1965. Tamże (s. 208-216) obszerna bibliografia twórczości poetyckiej Macieja Kazimierza Sarbiewskiego.

⁴ *Mathiae Casimiri Sarbievii LYRICA quibus accesserunt Iter Romanum et Lechiados fragmentum*. Ed. M. Korolko. Varsaviae 1980 s. 566-581 (editio latino-polonica).

- b) Obaj poeci skracają samogłoskę *i* w gen. sing. przymiotników zaimkowych, np. Dantyszek: nullius (*De calam.* 297); Klonowic: totius (XXXV 515).
- c) Spotykamy również skracanie wygłosowego *-o*, np. Dantyszek: assentatatiō (*De virt.* 511); Klonowic: libidō (XXXIII 256).
- d) Hiat u obu poetów należy do rzadkości i trafia się po wykrzywniku *o!*, np. Dantyszek: O equitum (*De calam.* 367); Klonowic: O igitur (XXXIV 96).
- e) Synkopa u obu poetów pojawia się rzadko, zarówno w zakresie deklinacji jak koniugacji, np. Dantyszek: saeculum [= saeculum] (*De virt.* 510), cremasse [= cremavisse] (*De calam.* 398); Klonowic: saeculis [= saeculis] (XXXI 125), negasset [= negavisset] (XXXV 182).
- f) Bardzo rzadko u obu poetów występuje tmeza, np. Dantyszek: *inter et esse choris* (*Ad Alliop.* 152); Klonowic: *Inque vicem* (XXXIV 16).
- g) U obu poetów panuje duża harmonia w rozmieszczeniu daktyli i spondejów w wierszu, co zapewnia wierszowi płynność i chroni go przed monotonością. Rzadko pojawiają się wiersze złożone z samych daktyli, np. Dantyszek: Nūnc hōmīnūm sūbēant mēritō nōvā gaūdīā mentes (*De vict. Sig.* 40); Klonowic: Tēctā mīcānt ōpībūs, lōcūplēs vēhīt alveus aurum (XXXI 161).
- Częściej natomiast u obu poetów pojawiają się wiersze z daktylem tylko w piątej stopie, np. Dantyszek: Īn nōstrō tōtūs nūtū dēvōlvītūr orbis (*Epith. Barb.* 37); Klonowic: Prō tāntīs rēbūs quī dētrēctāvērīt arma (XXXIII 290).
- h) Sporadycznie u obu poetów pojawia się *versus spondiacus* (wiersz ze spondejem w piątej stopie, co było rzadkim zjawiskiem w poezji łacińskiej), np. Dantyszek: Hāēc sīt fōrmōsīs fōrmōsīōr hērōīnis (*Ad Ian.* 35); Klonowic: Abstinuitque choris pulcērrimā Nōnācrinas (XXXI 90).

Oba przytoczone wiersze według surowych norm poezji antycznej kończą się wyrazem czterozgłoskowym zapożyczonym z języka greckiego, a w czwartej stopie mają daktyl.

Zakończenia heksametrów u obu poetów są zgodne z klasycznymi regułami. Ogromną większość osiągają wiersze, w których na końcu znajdują się dwu- lub trzyzgłoskowe wyrazy, a przycisk wierszowy w dwóch ostatnich stopach zgadza się z akcentem wyrazowym, np. Dantyszek: tŷmpana crēbro (*Epith. Barb.* 2), āstra tubārum (tamże 3); Klonowic: tēcta pyrōpo (XXXI 10), pŷblica pōscit (XXXIII 101).

Mamy także wiersze, w których szóstą stopę tworzą dwa wyrazy jednozglaszowe, np. Dantyszek: Ius emitur plus iuris habet, qui plus dedit et lex (*Vita* 161); Klonowic: Succlamatur enim stupidis locupletibus, et si (XXXI 180).

Cezurą najczęściej stosowaną przez obu poetów jest cezura po piątej półstopie (*semiquinaria*, gr. *penthemimeres*) jako główna i cezura po siódmej półstopie (*semiseptenaria*, gr. *hephthemimeres*) jako poboczna, np. Dantyszek: Hoc viso non se // flammis / moritura dedisset (*Epith. Barb.* 247); Klonowic: Pro gravibus curis,

// medio / prostantia campo (XXXIII 6). Na drugim miejscu występuje cezura po trzeciej (*semitemnaria*, gr. *trithemimeres*) i po siódmej półstopie, np. Dantyszek: Hanc superi / tibi coniugio / propriamque dicarunt (*Epith. Barb.* 17); Klonowic: Nunc igitur, / quis divitiis / partoque fruatur (XXXI 3).

U obu poetów przed cezurą po piątej półstopie spotykamy wyraz kończący się:

- a) anapestem (∪∪∪), np. Dantyszek: Arctoas strēpūit / felix hymenaeus ad oras (*Epith. Barb.* 1); Klonowic: His urbem pērhībēnt / annos vixisse trecentos (XXXV 252);
- b) spondejem (—), np. Dantyszek: Sola inter cūctās, / sunt quotquot in orbe, puellas (*Epith. Barb.* 16); Klonowic: Copia non ūnquām / iuvit ratione carentem (XXXII 1);
- c) jambem (∪—), np. Dantyszek: Te, Sigismunde, pētūnt. / Rex inclute, pande serena (*Epith. Barb.* 8); Klonowic: Delectatus ērāt: / Duram multisque molestam (XXXII 250).

Obaj poeci używają monosylab przed cezurą po piątej półstopie, np. Dantyszek: Illius dum non / spectabam sedulo vultus (*De virt.* 169); Klonowic: Quaerendī quae sint / iusti praecepta peculii (XXXI 2).

U obu poetów spotykamy także przed monosylabą w cezurze po piątej półstopie:

- a) wyraz pirrychiczny, np. Dantyszek: Dura viri nihīl est / in toto dulcius orbe (*Epith. Barb.* 238); Klonowic: Nemoque tam fērūs est, / quin confodiatur ab auro (XXXIV 438);
- b) wyraz kończący się daktylem, np. Dantyszek: Est Hostīlīūs hic, / qui parva tuguria rexit (*De vict. Sig.* 443); Klonowic: Optio lībērā sit / sane Myrmacibus istis (XXXIII 85).

Występują również u obu poetów pewne różnice. Oto one:

1. Dantyszek przedostatnią zgłoskę gen. sing. zaimków *ille*, *iste* traktuje jako krótką lub długą, np. *De virt.* 169: illīus, *De virt.* 175: illīus; Klonowic traktuje je jako krótkie, np. XXXI 165: Illīus.

2. Dantyszek nie stosuje elizji w połączeniu z *est*⁵, u Klonowica takie elizje występują, np. XXXIII 242: Illa DEO cara (e)st necnon animabus avitis.

3. Dantyszek dwa razy zastosował elizję międzywierszową, np. Corde deae resident: Pallas dedit aegida clarumque / ingenium ... (*Epith. Barb.* 85 n.). Klonowic elizji międzywierszowej nie stosuje.

Przyjrzyjmy się z kolei podobieństwom zachodzącym między metrum Klonowica a metrum M. K. Sarbiewskiego w zachowanym fragmencie *Lechiady*. M. Korolko we wstępie do wyżej cytowanego wydania łacińsko-polskiego utworów M. K. Sarbiewskiego pisze, że smutne są dzieje rękopisu *Lechiady*, pisanej na

⁵ S k i m i n a, jw. s. 170.

wzór *Eneidy* Wergiliusza. Nie wiadomo nawet, czy utwór został przez poetę w całości napisany⁶. Fragmenty ks. XI (322 heksametry) odnalazł Franciszek Bohomolec w nie opisanym źródle i opublikował razem z innymi tekstami i korespondencją Sarbiewskiego ze Stanisławem Łubieńskim⁷.

1. Samogłoski przed *muta cum liquida* ze względów metrycznych Sarbiewski traktuje jako długie lub krótkie, np. *Donec sācritego visa est favisse labori* (XI 27), *Et procul errantes prōpriis contingere palmis* (XI 164); podobnie Klonowic, np. *arbītrio* (XXXI 47), *pātri* (XXXII 182).

2. Elizje u Sarbiewskiego stanowią 23,6% całości zachowanego poematu. Są to:

- a) elizje samogłosek krótkich przed krótką, np. *Eruit immiscetqu(e) aliis et carmine totum* (XI 33);
- b) elizje samogłosek krótkich przed długą, np. *Gramina perlustrat: rapit hinc atqu(e) inde virentes* (XI 30);
- c) elizje samogłosek długich przed długą, np. *Iussa probant, crud(o) interea sub pectore Biston* (XI 16);
- d) elizje samogłosek długich przed krótką, czego unikano w heksametrze, np. *Expectat(i) aderant. Accitum mittitur alter* (XI 282);
- e) elizje spółgłoski *m* z poprzedzającą samogłoską, np. *Insequitur pubes dir(am) exsecrata paludem* (XI 314);
- f) jeden raz poeta dopuścił elizję wyrazu jednozgłoskowego, czego unikano w poezji klasycznej, np. *Vertice: ne qu(ae) hilarem turbent obstacula cursum* (XI 201);
- g) występuje również u Sarbiewskiego elizja międzywierszowa, np. *Lechica, praecipuique ducum Zbarasque Tecinnusqu(e) atque ...* (XI 99).

Klonowic dopuszcza elizje w zakresie tych samych grup co Sarbiewski, np. *Itali(ae) imperiis* (XXXII 115), *Dormitar(e) hominem* (XXXII 222).

3. Synkopa u Sarbiewskiego pojawia się rzadko, np. *Posthabito venere polo? sociumne locarunt [= locaverunt]* (XI 125); podobnie u Klonowica, np. *norunt [= noverunt]* (XXXIII 201).

4. Duża harmonia panuje u Sarbiewskiego w rozmieszczaniu daktyli i spondejów w wierszu w pierwszych czterech stopach, np.:

- a) dwa daktyle plus dwa spondeje: *Vīrgīnēō dēlāpsā sīnū, pēndentia Librae* (XI 2);

⁶ *Mathiae Casimiri Sarbievii LYRICA* s. XXIV (zob. przyp. 4).

⁷ *Mathiae Casimiri Sarbiewski e Societate Iesu Opera posthuma*. Ed. F. Bohomolec. Warszawa 1769 s. 29-39.

- b) trzy daktyle plus jeden spondej: Cūlmīnā, pārs nīvēis dīstīnctā cūbilia gemmis (XI 238);
- c) trzy spondeje plus jeden daktyl: Ārdēt ēt ēxīlēm tēlis dēprendere metam (XI 11);
- d) same daktyle: Pūlvērē, quādrūpēdīs cēlērī pēdē concita pubes (XI 14);
- e) same spondeje: Īnsūrgūnt dēxtrīs, sēsēque īn pulvere fulvo (XI 232). W przytoczonym wierszu mamy obraz pojedynku zapaśników.

Pododonie u Klonowica, np.

- a) dwa daktyle plus dwa spondeje: Sīc pūdēt īgnāvūm sūā quēm fōrtuna fefellit (XXXI 217);
- b) trzy daktyle plus jeden spondej: Hōrrēā cūm pūtētīs, pīstrīnā mōlentia fruges (XXXII 51);
- c) trzy spondeje plus jeden daktyl: Rūmōrēs, dūbīō spārsōs āutore susurros (XXXIV 24);
- d) same daktyle: Aūrībūs ēxcīpiūt āvīdīs, sīnē pectore cives (XXXIV 25);
- e) same spondeje: Quēm nōn ēxhāustūs līmphīs ēxpleverit Ister (XXXV 605)

5. W zakończeniach heksametrów Sarbiewski zbliżył się do ideału. Na 322 wiersze zachowanego fragmentu *Lechiady* w 321 wierszach znajdują się na końcu dwu- lub trzygłoskowe wyrazy, a przycisk wierszowy w dwóch ostatnich stopach zgadza się z akcentem wyrazowym. Oto przykłady: Sole novo iuvenes, bellorum fūlmina lāte (XI 9); Turbine, simplicibus sese iam stārē cārīnis (XI 302).

W jednym tylko wierszu harmonię zakłóca przycisk na szóstej stopie, ponieważ na końcu wiersza występuje wyraz jednozłoskowy: Puniceas induta faces; totidemque rūīt sol (XI 251).

U Klonowica w większości heksametrów występują również na końcu wiersza wyrazy dwu- lub trzygłoskowe, np.: Certe subductis domus aedificāā cōlūmnis (XXXI 196); Percellit sontes DEUS, et capitālia vīdex (XXXIII 115).

6. Główną cezurą u Sarbiewskiego jest cezura po piątej i po siódmej półstopie. Takich wierszy jest ogromna większość. Oto przykład: Talibus illustres // animi / dum regia factis (XI 15).

Następną cezurą jest cezura po piątej półstopie i diereza po czwartej stopie: Instaurare dolos / celer incipit. / Ultro sagittis (XI 183).

Trzecią z kolei cezurą występującą w *Lechiadzie* Sarbiewskiego jest cezura po trzeciej i po siódmej półstopie: Certatim, / campumque tenet / clipeata iuventus (XI 8).

Czwartą cezurą jest cezura tylko po piątej półstopie: Ingratos iuvenum / longe illudere labores (XI 167).

Piątą cezurą jest cezura po piątej półstopie i po czwartym trocheju: *Dona viro cumulant, / quibus ille: / Silentibus armis* (XI 39).

Występuje u Sarbiewskiego także cezura tylko po siódmej półstopie: *Et tristem indignata locum; / pro moenibus urbis* (XI 315).

Klonowic używa tych samych cezur, które występują w heksametrze Sarbiewskiego, np.: *Nunc privata canam, // tenui / compendia versu* (XXXV 2); *Qui canit inflato / Berecynthia / carmina cornu* (XXXI 107).

7. U obu poetów występuje duża grupa wierszy ze spondejem w pierwszej stopie, np. Sarbiewski: *Aūdīt hosce ducis gemitus, medicamque doloris* (XI 23); Klonowic: *Tāntūm syncero gustu puroque sapore* (XXXII 209).

8. Obaj poeci używają wyrazów pochodzenia greckiego, np. Sarbiewski: *Obducens c a l a t h u m magicis immurmurat herbis* (XI 34); *P u r p u r e o s q u e metunt flores, tenuisque per arva* (XI 246); Klonowic: *aethera* (XXXI 271), *charismata* (XXXIV 608).

9. U obu poetów wśród stóp kończących się z wyrazem najczęściej występuje stopa czwarta i piąta, np. Sarbiewski: *Nox erat et niveae splendētīā cōrnūā lunae* (XI 25); Klonowic: *Mutua concipiunt altērnō pābūlā nexu* (XXXV 42). Na drugim miejscu występuje stopa pierwsza, np. Sarbiewski: *Aūrēā iam rutili tacito rota murmure solis* (XI 1); Klonowic: *Hāctēnūš inculto et populari carmine dixi* (XXXI 1).

10. Sporadycznie spotykamy u Sarbiewskiego skracanie wygłoskowego *-o*, np.: *Instaurare dolos celer incipit. Ultrō sagittis* (XI 183); Klonowic również skraca wygłoskowe *-o*, np.: *Nam si divitiis armata libidō valescit* (XXXIII 256).

Jedną z cech artyzmu obu poetów jest aliteracja, np. Sarbiewski: *Pignora, visuntur caro cum Castore Pollux* (XI 225); Klonowic: *Si lascivus erat vento spirante secundo* (XXXI 241).

Reasumując powyższe rozważania, należy stwierdzić, że heksametr Klonowica, Dantyszka i Sarbiewskiego ma wiele cech wspólnych. Wszyscy trzej poeci na ogół przestrzegają prawideł i norm metryki łacińskiej, a odstępstwa są minimalne i mieszczą się w kanonie „wykroczeń” wytrawnych poetów klasycznych, jak Wergiliusz, Owidiusz, Horacy. Jedyna poważna różnica to elizja międzywierszowa, której nie ma u Klonowica, natomiast występuje u Dantyszka i Sarbiewskiego.

Na zakończenie należy dodać, że utwór Sarbiewskiego *Lechiada* czeka dopiero na pełne opracowanie od strony metrycznej.

OBJAŚNIENIA SKRÓTÓW UTWORÓW JANA DANTYSZKA

<i>De virt.</i>	– <i>De virtutis et fortunae differentia somnium</i> (Sen o różnoistotności Fortuny i Cnoty)
<i>De calam.</i>	– <i>De nostrorum temporum calamitatibus sylvia</i> (O klęskach naszych czasów sylwa)
<i>Ad Alliop.</i>	– <i>Ad Constantem Alliopagum</i> (Do Konstantego Alliopaga)
<i>De vict. Sig.</i>	– <i>De victoria Sigismundi</i> (O zwycięstwie Zygmunta I)
<i>Epith. Barb.</i>	– <i>Epithalamium Sigismundi et Barbarae</i> (Pieśń weselna Zygmunta i Barbary)
<i>Ad Ian.</i>	– <i>Ad Ianum</i> (Do Janusa)
<i>Vita</i>	– <i>Vita Ioannis Dantisci</i> (Żywot Jana Dantyszka)

THE METRIES OF S. F. KLONOWIC
IN THE POEM *VICTORIA DEORUM* (CANTOS XXXI-XXXV)
COMPARED TO THE HEXAMETER OF J. DANTYSZEK AND M. K. SARBIEWSKI
COMPARATIVE ANALYSIS

S u m m a r y

In the article I am drawing a comparison between the metrum of Sebastian Fabian Klonowic in the poem *Victoria deorum* – „in qua continetur veri herois educatio” (cantos XXXI-XXXV) and hexametric literary works by J. Dantyszek and M. K. Sarbiewski. The metrical problems appearing in the literary works by the above mentioned poets have a lot in common.

All of them observe, in general, the rules of Latin metrum and some slight deviations from the rule do not go beyond canons of consummate poets of Augustian Age such as Virgil, Ovid and Horace. I have carried out thorough metrical research of the preserved fragment of *Lechiada* by M. K. Sarbiewski. As for between – line elision there is quite an important difference between the poets. Dantyszek and Sarbiewski use it but Klonowic does not.

Summarized by Władysław Pokrywka